

1790 körüli szász röpiratok

Dolgozatomban az 1790–92 között megjelent, a szász alkotmányt védő és jogilag alátámasztani kívánó szász szerzőktől származó német nyelvű szövegek nyelvi aspektusaival, öndefinícióival és reprezentációs stratégiáival foglalkozom. A címben szereplő műfajmegjelölés csak bizonyos fenntartásokkal fogadható el, kérdéses ugyanis, hogy az 1790 körül keletkezett, kimondottan politikai célokat szolgáló szász szövegek milyen mértékben sorolhatók be a népszerű alkalmi írások (Volksschrift) kategóriájába, illetve mennyire viselik magukon a II. Lipót uralkodása ideje alatt igen elterjedt röpiratok műfaji jegyeit. Minden általam vizsgált írás kilép a röpirat nyújtotta terjedelmi keretéből, és a felvetett témának megfelelően a lehető legkimerítőbben tárgyalja a szász alkotmány és törvények jogosságát. A röpiratok gyakorlatát követve, minden esetben névtelenül jelentek meg, bizonyos esetekben kollektív szerzőként a szász nemzet képviselőit jelölve meg.¹ Terjedelmi szempontból és bizonyos tartalmi jegyek alapján a szövegek közelebb állnak a Volksschrift műfajához. A népi felvilágosodás (Volksaufklärung) szövegeiből lexikont² szerkesztő Holger Böning a népi felvilágosodást reformmozgalomként definiálja, melynek célja a felvilágosodás eszmevilágának népszerűsítése és ezáltal a különböző néprétegek életszínvonalának növelése.³ A népfelvilágosítók (Volksaufklärer) folyamatosan a hazaszeretetre hivatkoznak, ezzel teremtve alapot annak az elvárásnak, mely szerint a polgárnak kötelessége társai és a haza hasznára munkálkodni. Böning véleménye szerint német nyelvterületen a népfelvilágosítók munkássága eredményeként beszélhetünk egyfajta patriotizmus kialakulásáról, amelyik eleinte csupán társadalmi, majd fokozatosan politikai jelleget ölt. Ezt a fajta patriotizmust kiemeli az addigi territoriális jellegű hazaszeretet fogalmából, és a 18. század első felére jellemző rendi patriotizmusfogalomtól is elhatárolja. A 18. század második felének német szerzői arra törekedtek, hogy tárgítsák a nép politikai horizontját: a közvetlenül birtokukban levő földön kívül hazának tekintsék azt a nagyobb területet is, amelyre azonos törvények vonatkoznak, így tudatosítva bennük a hazával (Vaterland) szembeni kötelességüket. Ezen írások bizonyos jellemzőire a vizsgált szövegek kapcsán bővebben is kitérek, előljáróban csak arra hívnám fel a figyelmet, hogy a Böning által tárgyalt szövegek (általában folyóiratokban megjelent népszerűsítő jellegű írások) megcélzott közönsége valóban a szélesebb értelemben vett nép volt, hasznos, a mindennapi életre vonatkozó gazdasági és morális tanácsaikkal az ő felvilágosításukat kívánták szolgálni. Az 1790 körül keletkezett szász írások azonban, még ha egyes esetekben címükbe is beemelik a műfajiságot meghatározó Volksschrift kifejezést,⁴ elsősorban nem a népnek, hanem az erdélyi másik két nemzet elfogulatlan tagjainak,⁵ az 1790/91-es országgyűlésre összegyűlt rendeknek, a kortárs és jövőbeli, hazai, valamint külföldi történészek-

¹ A valószínűsíthető szerzők nevét Trausch közli szász tudóslexikonában. *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen* von Joseph Trausch I–III. Band. Kronstadt 1871.

² Holger Böning–Reinhart Siegert: *Volksaufklärung. Bibliographisches Handbuch zur Popularisierung aufklärerischen Denkens im deutschen Sprachraum von den Anfängen bis 1850*. Band 1-2. Stuttgart/Bad Cannstatt, Frommann-Holzboog, 1990, 2001.

³ Holger Böning: *Das „Volk“ im Patriotismus der deutschen Aufklärung*. = Goethezeitportal. http://www.goethezeitportal.de/fileadmin/PDF/db/wiss/epoche/boening_volk.pdf, S.2.

⁴ Ld. [Jakob Müller]: *Die Siebenbürger Sachsen. Eine Volksschrift, herausgegeben bei Aufhebung der für erloschen erklärten Nation*. 1790 Hermannstadt, gedruckt bei Johann Gottlieb Mühlsteffen.

⁵ [Michael Fronius]: *Über das ausschließende Bürgerrecht der Sachsen in Siebenbürgen auf ihrem Grund und Boden*. Von dem Repräsentanten der Nation. Wien, bey Joh. Georg Edlen von Mösle, 1792.

nek,⁶ nem utolsósorban pedig az apák vétkét számon kérő leszármazottaknak⁷ szólnak. Nem meglepő tehát, ha az említett lexikonba csupán öt szász szöveg kerül be,⁸ ugyanis leginkább ezek felelnek meg a népszerű alkalmi írás (Volksschrift) kategóriának. Kizárólagos besorolással azonban sok olyan kérdéses pont figyelmen kívül maradhatna, amelyek mind a szövegek létrejöttében, bizonyos történetírói hagyományokat folytató előadásmódjukban, mind pedig aktuális politikai (sok esetben a felvilágosodás gondolkodásmódjától eltérő) vonatkozásaikban fontosak lehetnek. A kortársak elsősorban ezekre az aktualitásokra figyelhettek, recenzióikban is a történeti aspektusok fontosságára hívják fel a figyelmet. Ilyen értelemben jogos az a hiányérzet is, amelyet a lexikonszerkesztők fogalmaznak meg a Jakob Müller szövegét recenzáló *Allgemeine Literaturzeitung* kapcsán: „A recensens csupán a történelmi beállításra figyel, kimarad az alkalmi írások jellemzőire való reflexió.”⁹

A továbbiakban mindkét műfaj elvárásait szem előtt tartva vizsgálom a szövegeket.

Megkerülhetetlennek tartom a történelmi háttér rövid felvázolását, ennek hiányában ugyanis nehezen érthető, hogy miért pont az 1790–92-es időszakban nő meg ugrásszerűen a szász szövegek száma. II. József reformtörekvéseiben az erdélyi szászok, az ugyancsak privilégiumokkal rendelkező magyarokhoz és székelyekhez hasonlóan, nemzeti jogaik önkényes eltörlését látták. Különösen veszélyeztetve érezték magukat az 1781-ben kihirdetett *Concivilitätsedict* miatt, amely eltörölte a szászok kizárólagos polgárjogát a Királyföldön, szabad birtok- és ingatlanvásárlási jogot biztosítva mind az akkor még létező másik két erdélyi nációnak, mind pedig a megtűrt státusban levő románoknak, örményeknek és görögöknek.¹⁰ Gazdaságilag is megrendítette a közös vagyonnal rendelkező szász nemzetet, hogy II. József 1705-ig visszamenőleg követelte az úgynevezett Márton-napi adót, amelyet ugyan a nemzeti jogokat biztosító *Andreanum* szövegzett le évi 500 ezüstre, a szászok mégis jogtalanságnak ítélték, hiszen a Habsburg Monarchiához való tartozásuk óta kivették a részüket az Erdélyre kirótt adó fizetéséből, az évente fizetett összeg pedig jóval meghaladta az Andreanumban meghatározott összeget. Ehhez hozzájárul az 1782-es rendelet, amelyben II. József a kincstár számára foglaltatja le a szász natio vagyonát, azzal az indoklással, hogy a Királyföld a kincstár birtoka. Haszonbérbe adja a szászok birtokában levő fogarasi uradalmat, a szász tiszteknek pedig a kincstárból rendel fizetést.¹¹ Mindezek után a szászok abban sem támogatták II. Józsefet, hogy a németet vezesse be hivatalos nyelvként a birodalomban, a nemzeti privilégiumok teljes megszűnését pedig az Erdélyi és Magyar Kancellária összeolvasztásában, valamint Erdély újrafelosztásában (11 közigazgatási egység, 3 központ, amelyek nem veszik figyelembe az addigi nemzeti területi elkü-

⁶ [Johann Tartler]: *Das recht des Eigenthums der sächsischen Nation in Siebenbürgen auf dem ihr vor mehr als 600 Jahren von ungrischen Königen verliehenen Grund und Boden, in so weit selbiges, unbeschadet der oberherrschaftlichen Rechte des Landesfürsten, der Nation zusteht, aus diplomatischen Urkunden und Landesgesetzen erwiesen; und denen auf dem Landtag in Klausenburg versammelten Landesständen vorgelegt, von den Repräsentanten der Nation, Wien, bey Joh. Georg Möhle, 1791.*

⁷ [Jakob Müller]: *Die Siebenbürger Sachsen. Eine Volksschrift, herausgegeben bei Aufhebung der für erloschen erklärten Nation*, 1790 Hermannstadt, gedruckt bei Johann Gottlieb Mühlsteffen.

⁸ A lexikonban szereplő szövegek: Michael Lebrecht: *Die Geschichte von Siebenbürgen in Abend Unterhaltungen vors Volk*. Hermannstadt, M. Hochmeister, 1784; *Geschichte der aboriginen dazischen Völker, in Abend Unterhaltungen*. Hermannstadt, Hochmeister, 1791; *Über den National-Charakter der in Siebenbürgen befindlichen Nationen*. Wien 1792; *Versuch einer Erdbeschreibung des Grossfürstenthums Siebenbürgen*. 2., durchaus verändert., verm. u. verb. Aufl. Hermannstadt, Martin Hochmeister, 1804; [Jakob Müller]: *Die Siebenbürger Sachsen. Eine Volksschrift, herausgegeben bei Aufhebung der für erloschen erklärten Nation*, 1790 Hermannstadt, gedruckt bei Johann Gottlieb Mühlsteffen.

⁹ „Rez. geht nur auf die hist. Darstellung, nicht auf den Volksschriftenaspekt ein.”

¹⁰ Bövebben ld. Angelika Schaser: *Reformele iosefine și urmările lor în viața socială*. Hora Verlag, Sibiu 2000.

¹¹ Bövebben: Köpeczi Béla (főszerk.), Makkai László, Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története*. II. 1606-tól 1830-ig. Akadémiai Kiadó, Bp. 1986. 1101–1103.

lönülést) látták. 1787-ben a három nemzet képviselői közös feliratot készítenének, amelyikben a Lipót-féle diplomában foglalt alkotmány visszaállítását követelik. Különböző a megítélése annak a történelmi ténynek, hogy a szászok végül nem a magyarokkal és székelyekkel közösen adják be saját követeléseiket, bár ezek hasonlóak, amennyiben a régi rend visszaállítását szorgalmazzák. A szászok követelései között a régi alkotmányuk és jogaik visszaállítása, azon lakosok eltávolítása a Szászföldről, akik nem szabad német születésűek, a szászág függetlenségének és birtokaihoz való kizárólagos jogának elismerése, valamint az idegen bírák joggyakorlatának eltörlése szerepel. A magyarok és székelyek a nemesség régi jogait, szabadságait és szokásait, a diplomáciai hivatalok betöltését, a rendi képviseletek hatásköreinek restitúcióját, valamint az országgyűlés összehívását kérik.¹² A feliratok nem sok sikerrel jártak, rendi jogukat mégis visszakapták a nemesek a II. József halála előtt, 1790. január 28-án kiadott ún. *Restitutionsedict* következtében. A visszavonó rendelet után a magyarok és szászok érdekei szétváltak. Míg addig mindhárom nemzet az 1780-as állapotokat követelte, az 1790/91-es országgyűlésen a rendek megszavazzák a concivilitás megtartását, hosszasan vitáznak Erdély és Magyarország uniójának megvalósításáról,¹³ amelyet nem az országgyűlés, hanem II. Lipót szavaz le. A szászok követelik, hogy az addigi joggyakorlatnak megfelelően maradjon meg a három nemzet egyenlősége a törvényhozásban, a többségben levő magyarok és székelyek azonban ennek az ellenkezőjét szavazzák meg, tudniillik hogy a szavazás fejeként, ne pedig nemzetenként történjen. A szász uralkodó osztály ezáltal nagyrészt elvesztette régi befolyását az erdélyi közügyekre.¹⁴ Ugyanakkor szembe kellett nézniük az egyre növekvő román követelésekkel, amelyek elnyomásában ugyan összefogtak (a *Supplex Libellus Valachorum* kéréseit joggalannak nyilvánítva), azonban a szászok egyre inkább veszélyben érezték magukat az érvényben maradt birtokvásárlási jog miatt. Angelika Schaser szerint a három nemzet hibája az volt, hogy amíg egymással harcoltak az Erdélyben betöltött domináns szerep eléréséért, és amíg közösen az udvar ellen protestáltak, nem tudatosították, hogy privilegizált helyzetüket nem az udvar veszélyezteti, hanem a számbelileg immár többszörösen fölényben lévő románok.¹⁵ Annak ellenére, hogy az ilyen irányú veszély tudata explicit módon nem jelenik meg a szász iratokban, nem állíthatjuk azt, hogy nem figyeltek volna erre. A naplóíró Heydendorff szövegeiben nyomon követhető ennek tudatosítása, magánlevelekben pedig tételesen is megfogalmazódik a birtokvásárlási jog valódi veszélye: „Órákon át a törvény tulajdonképpeni szépségein és emberi méltóságán tűnődöm, majd újra eláraszt a legsötétebb elképzelések és képek özöne, amelyek nyugtalanná tesznek, és Hanneheim guberniumi tanácsos felkiáltását csikarják ki belőlem, aki amikor az intézkedés hírért közöltem vele, így sóhajtozott: »Teljes szívemből kívánom most a halált.« 40–50 év múlva alig lesznek a régi szász nemzet nyomai fellelhető. Brassó román város lesz, Medgyes örmény, Szeben pedig a kettő keveréke.”¹⁶ Az ilyesfajta éles megnyilvánulások nem jelenhettek meg az eleve kiadásra szánt röpiratokban. A retorika és meggyőzőési stratégiák tudatos használata eleve kizárja az érvelési készletből a megtúrt nemze-

¹² Ld. még Markó Ilona: *II. József és az erdélyi szászok*. Minerva Kiadó, Bp. 1940.

¹³ Ld. Trócsányi Zsolt: *Az 1790-es évek erdélyi rendi reformmozgalmának történetéhez*. Bp. 1978.

¹⁴ Sárközi Zoltán: *Az erdélyi szászok a nemzeti ébredés korában (1790–1848)*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1963. 48.

¹⁵ Angelika Schaser: *i. m.* 15.

¹⁶ Archiv, XXIII Band. 1890. 355.: „Stundenweis finde ich manche schöne und menschenwürdige Aussichten in der Sache, wenn sie im ganzen betrachtet wird, oder bald überschwemmt mich wieder ein anderes Heer von den bängsten Vorstellungen, von Bildern, die mich ganz beklemmt machen und beinahe den Ausruf des Herrn Gubernialrats v. Hanneheim mir abdringen, der, wie ich ihm die erste Nachricht von der Resolution erteilte, ganz kläglich ausrief: »Nun wünschte ich von ganzem Herzen, nicht zu leben.« Wahrscheinlicherweis werden in 40 bis 50 Jahren kaum noch Spuren von der alten sächsischen Nation angetroffen werden. Kronstadt wird eine walachische Stadt, Mediasch eine armenische und Hermannstadt ein Gemisch von beiden werden.”

tek helyzetére való explicit utalást, ugyanis ők nem voltak olyan jogi pozícióban, hogy beleszólásuk lett volna a törvények megszavazásába.

A tárgyalt nyomtatványok 1790 és 92 között jelentek meg, elsősorban az országgyűlésre összegyűlt rendek számára, jogi argumentációként. A pusztán privilégiumokat és ezek történetét felvázoló írások kiegészülnek a valóban alkalmi írásoknak tekinthető, sokkal inkább a felvilágosodás gondolkodásmódjának megfelelő szövegekkel. 1790-ben Szebenben jelenik meg Daniel Gräser *Der Verfassungszustand der sächsischen Nation*¹⁷ és Jakob Müller *Die Siebenbürger Sachsen*¹⁸ című munkája. 1791-ben Johann Tartler Bécsben jelenteti meg a *Das Recht des Eigentums der sächsischen Nation in Siebenbürgen* című,¹⁹ az országgyűlésen is felterjesztett munkáját, ugyanakkor a kiadási hely megjelölése nélkül adják ki Michael Traugott Fronius *Anonymische Schrift*²⁰ című kétnyelvű (német–latin), az unió hátrányairól szóló röpiratát. 1792-ben további három hasonló szöveg jelenik meg: Michael Fronius *Über das ausschließende Bürgerrecht der Sachsen*,²¹ Michael Lebrecht *Über den National-Charakter der in Siebenbürgen befindlichen Nationen*²² és Georg Michael Gottlieb Herrmann *Die Grundverfassungen der Sachsen in Siebenbürgen* című írásai.²³ 1792 után egyre ritkábbak az ebbe a sorba illeszthető írások, természetesen ekkoriban is születnek jogtörténeti és államismereti munkák, viszont nem a politikai helyzetre adott válaszként. Herrmann könyvét a teljes Monarchia területéről kitiltják,²⁴ a szász tudóslexikont szerkesztő Trausch pedig Michael Fronius munkájáról szólva megállapítja, hogy ekkor már Bécsben sem nézték jó szemmel az iratok megjelentetését, a szász küldöttséget meg is büntették, mivel kollektív szerzőként a nemzet képviselőit jelölték meg. Az udvar azzal vádolta a szerzőket, hogy szövegükben bántó megjegyzésekkel illetik a másik két nemzet egészét.²⁵

Bár a szövegek különböző szerzők nevéhez köthetők (amennyiben helytállóak Trausch erre vonatkozó állításai), mégis egy kollektív identitás megjelenítőiként kezeltem őket, anélkül hogy az egyes szerzők esetleges egyéni érdekeire reflektálnék. Ebben az esetben azért tartom ezt az eljárást elfogadhatónak, mert közös politikai céllal születtek a szövegek: bebizonyítani a concivilitás illegálisitását, jogi dokumentumokkal bizonyítani a kirekesztő polgárjog létjogosultságát, a szászok jogait a birtokukban levő földekhez és Erdély korábbi konstitucionális állapotának társadalmilag kedvező mivoltát. Több szöveg esetében szerzőként a szász nemzet képviselői vannak megnevezve. Nem gondolom, hogy az anonimitás a röpiratok hagyományának

¹⁷ [Daniel Gräser]: *Der Verfassungszustand der sächsischen Nation in Siebenbürgen, nach ihren verschiedenen Verhältnissen betrachtet, und aus bewährten Urkunden bewiesen*, Hermannstadt, Hochmeister, 1790.

¹⁸ [Jakob Müller]: *Die Siebenbürger Sachsen. Eine Volksschrift, herausgegeben bei Aufhebung der für erloschen erklärten Nation*, 1790 Hermannstadt, gedruckt bei Johann Gottlieb Mühlsteffen.

¹⁹ [Johann Tartler]: *Das recht des Eigentums der sächsischen Nation in Siebenbürgen auf dem ihr vor mehr als 600 Jahren von ungrischen Königen verliehenen Grund und Boden, in so weit selbiges, unbeschadet der oberherrschafilichen Rechte des Landesfürsten, der Nation zusteht, aus diplomatischen Urkunden und Landesgesetzen erwiesen*; und denen auf dem Landtag in Klausenburg versammelten Landesständen vorgelegt, von den Repräsentanten der Nation, Wien, bey Joh. Georg Mösle, 1791.

²⁰ [Michael Traugott Fronius]: *Anonymische Schrift, die im Großfürstenthum Siebenbürgen in Vorschein gekommen ist, und die Trennung der siebenbürgischen Hofkanzley von der ungrischen zum Gegenstande hat*, 1791.

²¹ [Michael Fronius]: *Über das ausschließende Bürgerrecht der Sachsen in Siebenbürgen auf ihrem Grund und Boden*, Von den Repräsentanten der Nation, Wien, bey Joh. Georg Edlen von Mösle, 1792.

²² [Michael Lebrecht]: *Über den National-Charakter der in Siebenbürgen befindlichen Nationen*, Wien, bei Johann David Hörling, 1792.

²³ [Georg Michael Gottlieb Herrmann]: *Die Grundverfassungen der Sachsen in Siebenbürgen und ihre Schicksale. Ein Beitrag zur Geschichte der Deutschen ausser Deutschland*, Offenbach bei Ulrich Weiß und Carl Ludwig Brede, 1792.

²⁴ Ezt állítja Trausch: *i. m.* Bd. II. 135, majd pedig valószínűleg az ő állításait átvéve Markó Ilona: *i. m.* 11., viszont egyikük sem tér ki bővebben a kitiltás indoklására.

²⁵ Trausch: *i. m.* Bd. I. 377.

való megfelelési vágyból ered, sokkal inkább úgy látom, hogy a kollektív identitás kifejezésének egyik eszköze.

Az iratok közös jellemzője arra a 16. század végi argumentációs hagyományra vezethető vissza, amelyet Albert Huet 1591-es, az erdélyi fejedelem előtt előadott beszédével teremt meg. Szegedi Edit a 16–17. századi szász történetírásról értekezve megállapítja, hogy a történelem és a jog már ebben az időben összefonódott, a történelmi és jogi érvek a natio politikai-jogi védelmezésére szolgáltak.²⁶ A történelem politikai instrumentalizálása nagyban hozzájárul a szász identitás kialakulásához. Azonban mind a 17. századi, mind pedig az általam vizsgált szövegek nagy részében ez az identitás kizárólag rendi jellegű: a magyar királyoktól kapott privilégiumok által megteremtődik a szász universitas, mely területileg, közigazgatásilag, jogilag és kulturálisan is elkülönül a másik két erdélyi nemzettől, de mindhármójuk uniója teremt meg Erdély alkotmányának jogi alapjait. Annak ellenére, hogy már Huet beszédében megjelenik az *Erdély földjének legrégebb lakosa* toposz, amelyik a 18. század végéig (elvéve még később is) meghatározza az erdélyi történetírás érvelési módszerét, ti. a legrégebb lakosnak lehet a legindokoltabb igénye a különböző privilégiumokra, az általam vizsgált szövegekben nem ez lesz az elsődleges argumentáció, hanem az írásos dokumentumok felsorolása, időnként reprodukálása, ezek jogi, szokásjogi és morális interpretációja.

Az 1790–92-es iratokkal a szakirodalom nem foglalkozott kimerítően, időnként az 1790–91-es országgyűlés írásos melléktermékeként²⁷ emlegetik, máskor pedig a II. Józseffel való szembenállás bizonyítékaiként,²⁸ anélkül hogy alaposabban megvizsgálják őket. Markó Ilona²⁹ kitér ugyan az egyes szövegek közötti különbségekre, ugyanakkor elsődleges történelmi forrásként kezeli őket, anélkül hogy reflektálna a történetírás hagyományai által meghatározott szövegkonstruálásra, illetve a retorikai megszerkesztettségre. Sárközi Zoltán³⁰ kritikai hozzáállás nélkül átveszi Pukánszky Béla³¹ és Szekfű Gyula³² megállapításait annak bizonyítására, hogy ezek az iratok is csupán a szászok múltba tekintését, az újításokkal szembeni makacs ellenállásukat, ilyen értelemben konzervativizmusukat és bezárkózásukat teszik világossá. Az említett szerzők általában újrafogalmazzák azt a magyar nyelvű szakirodalmi, mára már több irányból is támadott kliséjét, mely szerint a szászok minden időkben lojálisak voltak a Habsburgokhoz, az erdélyi közügyekre nem voltak tekintettel, ha ez szemben állt az udvar érdekeivel.³³ Így aztán a szász röpiratok is annak bizonyítékai lesznek, hogy „*Szász és magyar magatartás ettől fogva alig találkozhatott egymással: a magyarok örökké védekeztek Béccsel szemben, a szászok pedig hozzábújtak az első pillanattól kezdve mint természetes védelmezőjükhöz, mert a bécsi király német király volt.*”³⁴

²⁶ Edit Szegedi: *Tradiție și inovație în istoriografia săsească între baroc și iluminism*. Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca 2006. 105.

²⁷ Köpeczi Béla (főszerk.), Makkai László, Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története II. 1606-tól 1830-ig*, Akadémiai Kiadó, Bp. 1986. 1101–1103.

²⁸ Angelika Schaser: *Reformele iosefine și urmările lor în viața socială*, Hora Verlag, Sibiu 2000.

²⁹ Markó Ilona: *i. m.*

³⁰ Sárközi: *i. m.*

³¹ Pukánszky Béla: *Erdélyi szászok és magyarok*. Pécs 1943

³² Szekfű Gyula: *Az erdélyi szász történetírás*. Magyarságtudomány 1943.

³³ Különösen Szegedi Edit tér ki ennek az álláspontnak a bukatatóira, rávilágítva annak szükségességére, hogy ezt az álláspontot felül kell vizsgálni. Szegedi: *i. m.* 19. A szászokkal alaposabban foglalkozó szerzők természetesen a szász gondolkodásmód korszerűségére próbálják felhívni a figyelmet, de leginkább a 19. századi szövegekre figyelnek. Ld. Carl Göllner: *Betrachtungen zur fortschrittlichen Denken der Siebenbürger Sachsen im 19. Jahrhundert*, Forschungen zur Volks- und Landeskunde. I. Band.

³⁴ Szekfű Gyulát idézi Sárközi: *i. m.* 8.

Ahhoz, hogy az adott szövegeket vizsgálni tudjuk, használhatóbbnak tartom Harald Heppner felvetését, aki azt állítja, hogy a Habsburgok és a szászok érdekei már a kezdetektől fogva szétváltak, elsősorban területi kérdések miatt: míg a szászoknak csupán egy viszonylag kis terület önállóságát kellett védeni, a Habsburgok a teljes birodalom integráns részévé próbálták tenni ezt a területet. Másrészt, míg a Monarchia kereste a fejlődés és fejlesztés különböző módozatait, a szászok elsősorban a középkorban megszerzett státust próbálták fenntartani abban az esetben is, ha ez gátolta a politikai, jogi, demográfiai vagy gazdasági fejlődést.³⁵ A kizárólag Habsburg-lojalitás hangoztatása helyett egy hárompillérű megoldást javasol magyarok–Habsburgok–szászok csúcspontokkal, olyan értelmezési regisztert kínálva, hogy kettő mindig összefog a harmadik ellen.³⁶ Ezt a megoldást elméleti szinten az etnográfus Günter Schlee is alátámasztja, aki a vallási és etnikai konfliktushelyzetekben való önmeghatározás alapjait a szociológiából átvett Rational-Choice elmélete alapján véli megragadhatónak.³⁷ Bár elismeri, hogy ezekben az öndefiníciókban az érzelmeknek is fontos szerep jut, a fő hangsúlyt a racionális megfontolásokra (rationale Erwägungen) helyezi: „melyek az előnyökre és hátrányokra figyelnek és az azonosságtudathoz semmi közük”.³⁸ Az ésszerű megfontolás alapján tehát II. József idejében az erdélyi magyarok, székelyek és szászok közös ellensége a bécsi udvar volt, ennek nyelvi megnyilvánulásai azonban csekélyek. Nincsenek a korban megjelent forrásaink arra nézve, hogy valójában hogyan fogalmazódott meg a közös ellenállás.³⁹ A II. Józsefhez intézett beadványok általában egyetlen nemzet sérelmeit tartalmazzák, Samuel von Brukenthal egyedüli explicit ellenállóként jelenik meg,⁴⁰ még akkor is, ha a későbbiekben kiadott magánlevelek bizonyítják,⁴¹ hogy a szász nemzet tagjai mellette álltak. A hivatalos beadványok is elkülönülten jutnak az udvar elé, ráadásul a hatalmi struktúrából kilépni nehezen tudó Martin Hochmeister német nyelvű lapjában II. József intézkedéseit dicsérő szövegeket jelentet meg: „*Hazánk és Magyarország azok közé az áldott országok közé tartozik, amelyeket József kormányoz. [...] Számlálhatatlanok voltak azok a változtatások, amelyek a felvilágosodás terjesztéséhez, a jólét ipari és kereskedelmi úton történő szaporításához és a társadalmi elégedettség megteremtéséhez és megtartásához, mindenféle úton hozzájárultak. A cél nélküli szerzetesrendek felszámolásának véghezvitele [...] A néprétegek tanítására szolgáló iskolák szaporítása [...] a tudós iskolák megszorításai a tanult koldusok számának csökkentésére [...] Ezeket a dolgokat sok helyen sikeresen bevezették. A nemesek akadémiáinak és iskoláinak felszámolása [...] az istentisztelet leegyszerűsítése [...] a szegények intézményeinek felállítása, az idegen áruk elterjedése miatti veszélyes luxus visszaszorítása. A törvények és a városi tanácsok rend-*

³⁵ Harald Heppner: *Habsburgii și sașii transilvăneni (1688–1867). Probleme ale culturii politice. = Transilvania și sașii ardeleni în istoriografie*. Din publicațiile Asociației de Studii Transilvane Heidelberg. Hora Verlag, Sibiu 2001. 162–170.

³⁶ A 19. századi viszonyokra is kiterjesztve a kutatást be kellene venni a románokat is mint lehetséges szövetségeseket. A korábbi időkre visszavetítve pedig többször is hangoztatják a szövegek szerzői, hogy a közös külső ellenséggel szemben együtt harcoltak a magyarok, székelyek és szászok. [Georg Michael Gottlieb Herrmann]: *i. m.* 89.

³⁷ Günter Schlee: *Wie Feindbilder entstehen. Eine Theorie religiöser und ethnischer Konflikte*. C. H. Beck Verlag, München 2006. 27.

³⁸ Schlee: *i. m.* 28.: „*die sich auf Vorteile und Nachteile einer Identifikation richten und mit dem Inhalt einer Identifikation gar nichts zu tun haben.*”

³⁹ A szászok részéről ebben az időszakban Johann Seivert küldi tudósításait és értekezéseit a pozsonyi *Ungrisches Magazin*-ba. Célja elsősorban Erdély megismertetése a nagyközönséggel, aktuális politikai megnyilvánulásai ennek következtében visszafogottak. Bővebben ld. Ágoston Zénó Bernád: *Ein Eremit wider die Schooßsünde der Geschichtsschreiber. Forschungsbedingungen und wissenschaftliche Arbeitsweise des Johann Seivert anhand seiner Schriften im Ungrischen Magazin*. = Norbert Bachleitner, Andrea Seidler (hrsg.): *Zur Medialisierung gesellschaftlicher Kommunikation in Österreich und Ungarn. Studien zur Presse im 18. und 19. Jahrhundert*. LIT Verlag, 2007. 97–118.

⁴⁰ J. G. Schaser: *Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Freiherrn S. von Brukenthal*. Hermannstadt 1848.

⁴¹ Archiv, XXIII Band. 1890. 355.

szerezése, a provinciák belső kapcsolatainak rendezése, a reményteljes trónörökösök képzésére szolgáló intézetekről való gondoskodás [...] Nem elegendő ezen gyöngyök száma, melyeket az elmúlt évek József koronájába helyeztek – s amiért a teljes monarchia és minden egyes provincia áldja őt?!”⁴² Jogosan lennének Habsburg-pártisággal vádolhatóak, ha nem vennék figyelembe a hivatalos iratokat, amelyekben a magyarokkal összefogva kérik a régi rend visszaállítását. Ugyanúgy tiltakoznak a német nyelv bevezetése ellen, mint a magyarok, pedig nyilvánvalóak azok az előnyök, amelyeket számukra ez az intézkedés hozott volna.

II. József halála után személye eufemizálódik, kizárólag a *Restitutionsedict* kiadójaként jelenik meg, ilyen értelemben irataikban a szászok a haza helyreállítójaként⁴³ nevezik meg. A legnagyobb tisztelettel szólnak róla még akkor is, ha a számukra előnytelen intézkedéseit tárgyalják: „II. József, a dicsőséges császár, akinek a teljes monarchia területén bevezetendő egyformaság volt a célja, 1781-ben végül megszüntette ezt a kiváltságot, és a többi nemzet tagjának is megengedte, hogy házat és telket vásároljon a szász nemzet területén, mely engedmény következtében azóta különböző idegenek lelhetők fel közöttünk.”⁴⁴ Amennyiben el akarják kerülni a dicsőítést, egyszerűen elhallgatják az intézkedések létrehozóját, csupán a törvény (az Erdélyi és Magyarországi Kancellária egyesítése) negatív következményeire hívják fel a figyelmet: „A tapasztalat azt mutatja, hogy a három nemzet alkotmányát és jogait akkor érték a legerőszakosabb támadások, amikor a kancellária közös volt.”⁴⁵ Nehezen érthető az álláspontjuk, ha nem vesszük figyelembe a már említett, Albert Huet által elindított történetírási hagyományt. A szászokat a magyar királyok a haza védelmezésére hívták az országba, *ad retinendam Coronam*, ennek értelmében kötöttek szerződést és jutottak privilégiumokhoz. Az öndefiníció fontos eleme a királyhűség (ellentétben a magyarokkal, akiket lázadóként írnak le), ami mellett a szászok akkor is kitartanak, ha az negatív következményekkel jár rájuk nézve. Ez az argumentációs modell mindenik szövegben fellelhető, legjobb összefoglalóját Michael Lebrecht adja, aki a szászok polgári berendezkedése mellett azt is bizonyítja, hogy ennek alapvető társadalmiszervezési stratégiái ellenére is fegyvert fognak a királyok megvédésére: „II. Géza a korona védelmére hívta be őket, és ők nem csupán neki, hanem számos utódjának is megtartották azt. Imre király biztosan elveszítette volna, ha szászok nem védik meg testvérének, Andrásnak bitorló szándékaitól. A soron következő királyok dekrétumai a legdicsőbb bizonyítékai ennek. Nem kívánom elmesélni, hogyan támaszkodhatott a jogos fejedelmek mindegyike a szászok hűségére és ragaszkodására. János Zsigmond, a Báthoriak sorjában, különösen Zsigmond és Kristóf, Bethlen, Rákóczi és az öreg Apafi – túlságosan közeli történetek ahhoz, hogy elmesél-

⁴² *Siebenbürger Zeitung* 1785. nr. 8. *Unser Vaterland und Ungarn gehört mit unter die gesegneten Länder, die Joseph regiert [...] O, unzählbar waren die Veränderungen, die zur Verbreitung der Aufklärung, zur Vermehrung des Wohlstandes durch Industrie und Handlung, und überhaupt zur Erhöhung und Erhaltung der gesellschaftlichen Glückseligkeit, auf alle Weise beitragen müssen. Die fortgesetzte Aufhebung zweckloser Mönchs und Nonnenklöster [...] die Vervielfältigung der Schulen zum Unterricht des Landsvolks [...] die Einschränkung gelehrten Schulen zur Verminderung der studierten Bettler [...] Alle diese Dinge sind in vielen Orten glücklich ausgeführt. Die Aufhebung der Akademien und Schulen der Adelligen [...] die Vereinfachung des Gottesdienstes [...] die Einführung des Armeninstituts, die Einschränkung des verderblichen Luxus mit fremden Waaren. Die Systematisierung der Gerichte und Magistrate, die nähere Verbindung der Provinzen unter sich, die sorgfältigen Anstalten zur Bildung der hoffnungsvollen Kronerben [...] Sind sie nicht eben so viele Perlen, die das verflossene Jahr, in Josephs Krone eingesetzt hat, - und wofür die ganze Monarchie und jede einzelne Provinz, Ihm vollen Segen [...] vom Himmel entfleht.*”

⁴³ *Joseph II, der Wiederhersteller des Vaterlandes.* Sieb. Quart. 1790. 253.

⁴⁴ [Michael Fronius]: *i. m.* Vorrede, „Allein der glorreiche Kaiser Joseph der Zweyte, dessen weit umfassende Absicht dahin zielete, in seiner großen Monarchie eine Gleichförmigkeit unter seinen Völkern einzuführen, hob im Jahr 1781 endlich dieses Vorrecht auf, und erlaubte auch anderen Nations-Verwandten, in dem Bezirk der Sächsischen Nation sich Häuser und Grundstücke zuzueignen, welcher Vergünstigung auch verschiedene Fremde seit der Zeit sich unter uns bedienten.”

⁴⁵ [Michael Traugott Fronius]: *i. m.* 21., „Die Erfahrung hat gelehrt, daß die meisten Eingriffe in die Verfassungen und Rechte der drey Nationen damals geschehen sind, wie beyde Kanzelleyen vereinigt waren.”

hetők legyenek. – Hasonlóan ehhez, a méltóságos osztrák ház II. Rudolftól I. Józsefíg többnyire szász segítséggel tartotta meg hadseregét. Az uralkodószeretet legnagyobb bizonyítékát Mária Terézia és II. József tapasztalhatta.”⁴⁶

Az ellenségképzés nem tartozik feltétlenül az explicit célok közé. Amennyiben elfogadják a felsorolt jogok és kiváltságok létjogosultságát, senkinek nem lesznek kárára, csupán saját területi és jogi függetlenségüket őrzik meg, ahogyan tették ezt Erdélyben való megtelepedésük óta mindenkor. A nyelvhasználat azonban meghatározza az erőviszonyok felállítását. A nyelv csak abban az esetben válhat ugyanis az ellenségesség kritériumává, ha mögötte politikai szándék áll, amely azonban tisztán nyelven kívüli: gazdasági, vallási, szociális, ám minden esetben politikailag motivált.⁴⁷ A területi és jogi önállóságot a szászok csak úgy tudják hatásosan meghatározni, ha önmagukra maradnak a másik két potenciális ellenféllel szemben. Nem azt állítják, hogy ellenük lennének, csupán azt bizonyítják, hogy Erdélyre, annak alkotmányára és a Habsburg-érdekekre nézve a legideálisabb különállásuk megőrzése: „Ebből világosan kiderül, hogy a nemzetnek nem áll szándékában a királyi jogokat vagy a magyar koronát megrövidíteni, sokkal inkább azt gondolja, hogy mindkét fél jogai nem csupán megférnek egymás mellett, hanem a fejedelmeknek és a koronának kifejezetten előnyös, ha ezt a népet jogaiban és törvényeiben megtartja.”⁴⁸ Ilyen alapon nyilvánvalóvá teszik az olvasók számára, hogy az érdekcsoportok általában rajtuk kívül szerveződtek, mégpedig a magyarok és az uralkodó között, melynek alapja a közös eredet volt (nem gondolván arra, hogy érvelésük a saját jelenükben pontosan ellenük fordítható: a szászok és az udvar érdekei megegyeznek, hiszen német vérből származnak. Így fogalmaz Hermann: „...és ahogy az utóbbiak [a többi nemzet] igényei csupán általt is kedvezőbb színben tűntek fel, hogy közös eredet és vér kapcsolta őket az uralkodóhoz: mégsem sikerült szándékaikat megvalósítani és a szászokat ebben a szabadságukban korlátozni.”⁴⁹

Ugyanebbe az érvelérendszerbe tartozik annak a ténynek a hangoztatása, hogy Erdély alkotmánya alapjaiban rendülne meg, ha az alkotmányt biztosító egyik nemzet privilégiumait elvitatnák, illetve, hogy a másik két nemzetre nézve sértő és érthetetlen lenne, ha a harmadik nemzet nem a magyarokéhoz hasonló nemesi jogokkal bírná területeit, hiszen ez azt jelentené, hogy egy szolganépet léptettek elő törvényhozó nemzetté.⁵⁰ Amennyiben érdekellentét áll-

⁴⁶ [Michael Lebrecht]: i. m. 64., „Geysa der 2te brief sie zur Erhaltung der Krone, und sie haben nicht ihm allein, sondern vielen seiner Nachfolger, dieselbe erhalten. König Emerich hätte sie gewiß verloren, wenn nicht Sachsen ihn gegen die Usurpation seines Bruders Andreas geschützt hätten. Die Dekrete der nachfolgenden Könige, nach der Reihe, geben ihnen die rühmlichsten Zeugnisse. Ich will nicht sagen, wie viel jeder rechtmäßige Fürst, auf Treue und Anhänglichkeit der Sachsen, rechnen konnte. Johann Sigmund, Die Bathoris nach der Reihe, und insonderheit Sigmund und Christoph, Bethlen, Rakocy, und der alte Apafi, sind zu neue Geschichten, als daß man sie erzählen dürfte. – Auch hat das allerdurchlauchtigste österreichische Haus, von Rudolph dem 2ten an, bis auf Joseph dem 1sten hauptsächlich durch sächsische Verwendung den Regimentsstab von Siebenbürgen erhalten. Ganz besondere Beweise von Königs liebe, gaben sie der höchstseligen Kaiserinn Theresia, und Joseph dem 2ten.”

⁴⁷ Ld. Reinhart Koselleck: *Ellenségfogalmak.* = Szabó Márton (szerk.): *Az ellenség neve.* Józsefvég Könyvek, Bp. 1998. 12–23.

⁴⁸ [Johann Tartler]: i. m. Vorrede., „Es wird daraus deutlich erhellen, daß die Nation nicht gesonen sey, den MajestätsRechten des Königs, oder der ungarischen Krone etwas zu entziehen, vielmehr glaubt sie, daß beyderseitige Rechte, nicht nur neben einander sehr wohl bestehen können, sondern auch, daß der Landesfürst und die Krone einen wesentlichen Vortheil dadurch erhalte, wenn dieses Volk, [...] bey seinen Rechten und Gerechtsamen noch ferner geschützt würde.”

⁴⁹ [Georg Michael Gottlieb Hermann]: i. m. 93–94. „...und wie immer die Ansprüche der Letzteren dem äusserlichen Ansehen nach, auch nur dadurch begünstiget zu werden schienen, weil sie Eines Ursprungs und Geblüts mit dem Fürsten waren: so waren sie doch nicht im Stande, ihre Absichten durchzusetzen, und die Sachsen in dieser Freyheit zu beeinträchtigen.”

⁵⁰ [Johann Tartler]: i. m. 113–114. „nach der Trennung Siebenbürgens von Ungarn haben die Ungrische und Szekler-Nation mit den Sachsen die Union errichtet, und die freye Vaterlandsverfassung von Siebenbürgen beruh auf dem System der drey Nationen. Die Sachsen haben einen wesentlichen Antheil an der gesetzgebenen Gewalt; sie sind wahre

nak fenn mind a magyar rendekkel, mind pedig az udvarral szemben, a szászok új stratégiához nyúlnak, és a kiváltságok hasonlóságára alapozva a székelyekkel, illetve vallási alapon a protestánsokkal lépnek belső frakcióra. Ez a racionális megfontolás állhatott fenn az unió kérdésének ügyében, amikor még nem volt nyilvánvaló, hogy Lipót nem szándékszik fenntartani a II. József által egyesített Magyar-Erdélyi Kancellária intézményét. Az 1790–91-es országgyűlésen a székelyek idegenkedtek az unió gondolatától, a protestánsok egy része pedig jogvesztéstől tartott.⁵¹ Ebben az esetben tehát potenciális ellenségként a magyarországi magyar rendek és az ezekkel szimpatizáló erdélyi magyarok jelennek meg, nyelvileg pedig az ellenségképzés egyik fontos elemét, a másik fél mindenféle újtástól való tartózkodását, illetve csupán saját jogalapjaira való figyelést, tehát önmagába zárkózását használja fel az egyesülés ellen érvelő szerző: „Különösen a székelyek és szászok rendelkeznek olyan egyedi alkotmánnyal, amelyhez hasonló a Magyar Királyság területén nem található. Mindkettő alapvetően különbözik a magyar rendszertől. Egy magyarnak, aki saját feudális alkotmányán kívül mást nem ismer, szokatlan lenne a jelenlegi alaptörvények szerint cselekedni. Nehéz lenne neki is folyamatosan a saját jogai miatt aggódni. Mindkét nemzet veszítene az egyesüléssel.”⁵²

Legtöbb esetben potenciális ellenségként az Erdélyben lakó másik két náció tagjai jelennek meg. Az ellenségképzés általában nem explicit, inkább nyelvi tényezőket használnak fel ennek bemutatására. Gyakran hangoztatják, hogy a magyarok és székelyek teljes megbecsülésüket élvezik, hogy ugyanolyan jogú tagjai az erdélyi törvényhozásnak, mint maguk a szászok. Az árnyaltabb jellemzésekben azonban a Koselleck által bevezetett ellenfogalmak struktúrája⁵³ figyelhető meg. Ez esetben a barbár fogalom különböző jelentésváltozataival van dolgunk. Az ellenfogalmak struktúrája ugyanis átvihető lett a mindenkori aktuális barbárokra vonatkoztatott jelzők meghatározott körén belül. Ilyen értelemben a szász szövegekben bemutatott magyarok gyakran a barbárok attribútumaival vannak felruházva: vadak, civilizálatlanok, nem képesek hatásos alkotmányt létrehozni, szolganeveltség, akinek támogatásra van szüksége, és mindenképpen a beszélő területén kívül élnek. Amennyiben kívül is maradnak, nem áll fenn a keveredés, ezáltal az elkorcsosulás veszélye, külön törvénykezésük és privilégiumaik a békés együttélés is lehetővé teszik. Ilyen értelemben szeretetre és tiszteletre méltó polgártársakká válnak, levétközve a potenciális ellenségfogalom jelzőit. Konfliktusok csupán a versenyhelyzetből adódhatnak: „Egyébként is tudott dolog, hogy különböző emberek, csoportok és népek között csak abban az esetben támad gyűlölet és ellenségeskedés, ha mindketten ugyanazon cél elérésére törekcsenek, a versenyben egymásnak ütköznek, összegabalyodnak, ezáltal céljukat tévesztik,

Indigenae; sollte es mit dem ungrischen und siebenbürgischen Reichssystem vereinbarlich seyn, daß unter ihre gesetzgebende Gewalt ein Volk ohne Proprietaet gehöret, sollten diejenigen, welche alle diese Vorzüge unstreitig besitzen, bloße superficialii seyn können??? „Magyarország és Erdély szétválása után a magyar és székely nemzet megkötötte a szászokkal az uniót, és Erdély szabad alkotmánya a három nemzet rendszerén alapul. A szászok a törvényhozó hatalom fontos részei voltak; valódi honosai a hazának; összeegyeztethető lenne-e a magyar és erdélyi jogrendszerrel, hogy a törvényhozó hatalomnak egy tulajdonjogok nélküli nép is részese legyen, lehetséges lenne-e, hogy azok, akik ezen előnyök vitathatatlan birtokosai, csupán alárendeltek legyenek?”

⁵¹ Köpeczi Béla (főszerk.), Makkai László, Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története. II. 1606-tól 1830-ig*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1986. 1114.

⁵² [Michael Traugott Fronius]: *i. m.* 15–16., „Insbesondere haben die Szekler und Sachsen ihre ganz eigene municipal-Verfassung, von der keine ähnliche im Königreiche Ungarn existirt. Beyde Verfassungen sind von dem ungarischen System ganz verschieden. Ein Ungar, der nichts als seine Feudal-Verfassung kennt, ist ungewöhnt anders, als nach denen aus dieser fließenden Grundsätzen zu handeln. Es wird ihm auch zu schwer, sich in jedem einzelnen Falle um die eigenen municipal-Rechte zu kümmern. Beyde Nationen würden daher bey dieser Vereinigung verlieren.”

⁵³ Reinhart Koselleck: *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Jószöveg tankönyvek, Bp. 1997.

röviden, ha meglévő előnyeik egymást keresztezik, vagy ha egyik fél a másikra akarja erőltetni saját terheit.”⁵⁴

A fenti példákban nyilvánvalónak tűnik, hogy a szász szövegek szerzői tudatosan és bizonyos előnyöket remélve alkotják meg a lehetséges ellenség képét. Úgy gondolom, nem állíthatjuk, hogy minden esetben a túlzásokig udvarbarátok lettek volna, abban, hogy az uralkodó személyét és rendelkezéseit a legkritikább esetben illetik kritikával, az öndefiníció egy lényeges eleme, a királyhűség játszik szerepet. Ennek ellenére vissza kell még térnünk Szekfű Gyula megállapítására, mely szerint a Habsburg-hűség azzal is magyarázható, hogy mind az osztrákok, mind pedig a szászok németeknek vallották magukat. Harald Heppner hívja fel a figyelmet arra a tényre, hogy nem létezik átfogó munka arra vonatkozóan, hogy mit értettek az osztrákok „német” alatt,⁵⁵ ugyancsak hiányos a szászokra vonatkozó szakirodalom ebben a témában.⁵⁶ Nem lehet tehát pontosan megítélni, hogy mennyire nevezhető közösnek az az ideológiai alap, amelyet az egyes kutatók a németiségben jelölnek meg.⁵⁷ Mindenképpen szükségessé tehát a részkutatások ebben a témában. Annak ellenére, hogy az 1790-es években premodern nemzetszemléletről beszélhetünk, hogy a nemzethez tartozás a szászok számára egy jogi állapotot jelentett, már megjelennek olyan tényezők, melyek fontosak lesznek a későbbi nemzetfogalmak kialakulásában.

A szövegek többsége a német eredetet hangsúlyozza, a szász öntudat egyik legfontosabb elemévé emelvén.⁵⁸ Ezekben az esetekben azonban nem reflektálnak arra, hogy mit jelent vagy milyen konnotációkat hordoz ez a német eredet. Olyan közös tudást feltételeznek, amelynek meglétében nem szükséges a magyarázat. Valamivel több következtetést vonhatunk le azokból a jelzőkből, amelyek a német megnevezés után állnak: Gräser a bátorságot, vitézséget (Tapferkeit) rendeli a német eredet mellé, a valóban a szélesebb néprétegekhez szóló Jakob Müller pedig már kizárólag polgári tulajdonságokat sorol fel, amelyek tulajdonképpen megfelelnek a felvilágosodás eszmerendszere által kínált, gazdaságilag hasznos, erkölcsös polgár⁵⁹ képének: „Szászok vagyunk, derék, jóra való német nép! Kik voltak becsületes, munkás, bátor apáink! A polgári erkölcs micsoda emlékműveit hagyták ránk szorgalmuk és buzgalmuk által!”⁶⁰ Ugyanakkor a kimondottan az országgyűlésre összegyűlt rendekhez szóló szöveg is a felvilágosodás hasznossági tényezőjét hangoztatja, hozzátevé, hogy a polgári állapotok, amelyek a német eredetből származnak, csak akkor tarthatóak fenn a haza számára, ha a szászok megmaradhatnak önállóságukban, erkölcsük és szokásaik pedig nem romlanak a keveredés által.⁶¹ Bonyolultabb a hely-

⁵⁴ [Georg Michael Gottlieb Hermann]: i. m. 275., „Uebrigens ist ja schon bekannt, daß unter verschiedenen Menschen, Gesellschaften und Völkern nur alsdann Haß und Zwietracht entsteht, und unterhalten wird, wenn etwa beyde nach einem und demselben Ziel laufen, dabey aber sich an einander stoßen, verwickeln, und darüber den Zweck verfehlen, und kurz gesagt, wenn sich ihre beyderseitige Vortheile an einander kreuzen, oder gar ein Theil den anderen mit seinen Lasten bebürden will.”

⁵⁵ Harald Heppner: i. m. 169.

⁵⁶ Szegedi Edit Georg Krauss krónikájáról szólva kitér arra, hogy milyen kontextusokban jelenik meg a német kifejezés, ez tehát kiindulópont lehet egy átfogóbb kutatáshoz. Szegedi: i. m. 211–212.

⁵⁷ Ilyen szempontból Pukánszky Béla állításai is felülvizsgálandók, amelyek szerint a nagynémet eszme volt a szászok mozgatórugója ebben az időben. Pukánszky: i. m. 67; Pukánszky Béla: *Nagynémet eszmék irodalmi visszhangja*. Különnyomat a Budapesti Szemle 1936. évi májusi számából. 184–185.

⁵⁸ [Johann Tartler]: i. m. Vorrede; [Daniel Gräser]: i. m. 3.

⁵⁹ Holger Böning: i. m. 10.

⁶⁰ [Jakob Müller]: i. m. Vorbericht, „Wir sind Sachsen, ein redliches, biederes, Deutsches Volk! Wer waren unsere rechtschaffene, arbeitsame, tapfere Väter! welche Denkmahle ihres Fleißes, und ihres Eifers in jeder Bürgertugend haben sie uns hinterlassen!”

⁶¹ [Johann Tartler]: i. m. „Es braucht keine tiefdringende Einsichten; ein Blick, gerichtet auf dasjenige, was vor Augen liegt, auf die Gesetze, Einrichtung, Industrie, Kultur, und den daraus entspringenden Wohlstand der Nation, wird jedermann begrifflich machen, daß alles dieses, von einem Volke, welches deutschen Ursprungs ist, in einem Winkel von

zet az ugyancsak inkább a népszerű írások kategóriájába tartozó, az Erdélyben lakó népek nemzeti karakteréről értekező, ennek következtében erősen sztereotipizált nemzetbemutatók esetében.⁶² A német kifejezés egyrészt a 18. századi németiséget jelöli, tulajdonságai megfelele- nek ugyan a már felsorolt polgári értékrendnek, viszont a 18. század eleji Völkertafelek sztere- otípiáinak elterjedése következtében kiegészülnek az alkoholt kedvelő német képével: „*A né- met, éljen bár Svájcban vagy Németalföldön vagy a szent Római Birodalom bármelyik provinciá- jában, őszinte, becsületes, hűséges és hívó, dolgozó, takarékos és rendszerető; emellett viszont méltóságteljes, kedveli a zsíros tápláló ételeket, sokat eszik és gyakran iszik tömény italt, ezért a többi népek szellemi erejét más mértékben bírja.*”⁶³ Mivel nem sokkal ezután a szászok bemuta- tására rátérve a szerző explicit módon is kijelenti, hogy német vérből származnak, nem kétséges, hogy az említett tulajdonságok rájuk is vonatkoznak. A tacitusi és a Völkertafeleken megjelenő iszákos német képe azonban inkább a korábbi időszakokra vonatkozik, amikor az egyes népcso- portok karakterének jellegét a háborúban tanúsított magatartás határozta meg. A múltra való hi- vatkozásnak ebben az esetben több értelmet is tulajdoníthatunk: egyrészt az ellenségteremtés egyik eszköze, mivel racionalizálja a feltételezett ellenséggel szemben tett múltbeli és jelenbeli lépéseket,⁶⁴ másrészt a népszerűsítő írásművek egyik fontos érvkészlete. Lebrecht szövegében a magyarok őseinek abszolút negatív bemutatása és a saját korában is továbbélő harci kedv egy olyan népcsoportként állítja a kortárs olvasók elé a magyarokat, akik nem képesek kilépni saját múltjukból. A népvándorlás korabeli harcok megszűnésével ugyanis a népek igyekeztek levet- közni az állandó csatározás következtében kialakult nyers tulajdonságaikat és a továbbiakban a civilizáció előmozdításán dolgozni. Mivel Lebrecht véleménye szerint Erdélyben ez teljes mér- tékben csupán a szászoknak sikerült, alábbi mondatával megszünteti a negatív tulajdonságok- ból származó hátrányokat: „*A harc és a féltelenség iránti szenvedély, mely minden régebbi népben, így az ő őseikben is közös volt, pontosan az ellenkezőjébe váltott át.*”⁶⁵

Az eddigiekben bemutatott példák esetében nem jelennek meg azok az elemek, amelyek a modern nemzetfogalom kialakulásában kitüntetett szerepet játszottak. A szövegek érvelésében a Volk és Nation kifejezések a szászokra vonatkoztatva általában fedik egymást, míg a magya- rokra, székelyekre vagy románokra utalva elválik a jelentésük, a Nation kifejezés a rendi nem- zetfogalmat jelenti, a Volk pedig az etnikai hovatartozás kifejezője. A szabad szászok kifejezés ugyancsak a *szabad német* állandó jelzős szerkezet továbbélése, ilyen értelemben biztosan nem feleltethető meg az osztrákok által meghatározott németiség fogalmának. Egyetlen esetben jele- nik meg nemzetkonstituáló eszközként a magyarok nemzetfogalmának kialakulásakor fontos

Europa, fest an der Grenze der türkischen Länder, nicht unternommen, nicht mit so viel Beschwerlichkeit ausgeführt, und nicht durch so viele Jahrhunderte aufrecht erhalten worden wäre, wenn nicht der Grund und Boden, auf dem dieses alles geleistet worden, und für den man Gut und Leben aufzuopfern gewohnt war, ihnen eigen gewesen wäre.” „Nincs szükség mélyreható vizsgálatokra, elég egy pillantást vetniük ezekre a nyilvánvaló dolgokra, törvényekre, intézményekre, iparra, kultúrára és a nemzet ezekből származó jólétére ahhoz, hogy bárki beláthassa, mindez nem lenne lehetséges, ha ez a német eredetű, Európa egyik sarkában, a török határ közvetlen közelében élő nép, aki felvállalta, különböző nehézségek árán megvalósította és oly sok évszázadon át megtartotta ezt az állapotot, területét, melyen kultúráját felépítette, melyet hajlandó volt élete árán is megvédeni, nem birtokolta volna teljes joggal.”

⁶² A szövegben megjelenő magyarokra vonatkozó sztereotípiákról ld. Biró Annamária: *Szász–magyar eredetviták a 18. század végén.* = Erdélyi Múzeum 2007. 1–2. 18–32.

⁶³ [Michael Lebrecht]: i. m. 6. „*Der Deutsche, er mag in der Schweiz, oder in den Niederlanden, oder in einer andern Provinz des heiligen römischen Reichs wohnen, ist aufrichtig, ehrlich, hält auf Treue und Glauben, ist arbeitsam, sparsam und reinlich; aber dabey gravitütisch, liebt starke und nährende Speisen, ißt stark, trinkt viele und hitzige Getränke, und besitzt daher die Geisteskräfte anderer Völker nicht in dem nämlichen Grade.*”

⁶⁴ Murray Edelman: *Politikai ellenségek konstruálása.* = Szabó Márton (szerk.): *Az ellenség neve.* József Könyvek, Bp. 1998. 88–123.

⁶⁵ [Michael Lebrecht]: i. m. 48., „*Die Leidenschaft für Krieg, raub und Zügellosigkeit, die allen alten Völkern, und ihren Vätern gemein war, hat sich grade in das Gegentheile umgewandelt.*”

szerepet játszó nyelv–erkölcs–viselet hármasság. Jakob Müller ezzel a tételes kijelentéssel kezdi szövegét: „Az erdélyi szászok németek. Nyelvük, erkölcsük és szokásaik nem hagynak kételyt efelől. Ők maguk is németnek nevezik magukat a mindennapi beszédben, nyelvük a német nyelv, viseletük a német viselet.”⁶⁶ A felsorolt eszközök mellett arra is felfigyelhetünk, hogy magát a nyelvet is differenciálja. Létezik tehát a német nyelv, emellett viszont a saját nyelvjárásuk, amelyekben a szászok nem szászok, hanem németnek nevezik magukat. Schlee nagyon jelentősnek tartja, hogy ki melyik variánst választja: az egyéni dialektust, a nyelvi közösséghez vagy a nyelvcsaládhoz való tartozást,⁶⁷ a választásban ugyanis szerinte a népcsoportok ismét a Rational-Choice elméletét követik. A szászok körében ekkor már megindult a nyelvjárás-kutatás,⁶⁸ viszont ezen kutatások célja nem egy tudatos szűk beszélőréteg megkonstruálása, hanem a nyelvjárás specifikumok segítségével az eredetkérdés aprólékosabb és tudományos módszerekkel történő kidolgozása. Ahogyan az a későbbiekben megjelenő *Siebenbürgische Quartalschrift* írásaiból kiderül, nyelvüknek a művelt, tudományok terjesztésére alkalmas német nyelvet tartották, anélkül hogy reflektáltak volna a beszélt és írott nyelv különbségeire. Ezért nem beszélhetünk egy kizárólagosan nyelvi kritériumok alapján szerveződő nemzetképről.

Ahhoz, hogy a röpiratokban megjelenő politikai nyelvezetet árnyaltabban is tárgyalhassuk, a beszélők társadalmi helyzetére és önjellemzésére kell összpontosítanunk,⁶⁹ nem pedig a címkével ellátott szemben álló felekre. Ehhez újra a szászok németiségéből kell kiindulnunk, hiszen a zárt közösséget tekintették az ideális létmódnak. A kizárólag szabad német születésűeket befogadó nemzet csak abban az esetben őrizheti meg integritását, a haza számára hasznos mivoltát, ha nem keveredik más nemzetekkel. Ebből ugyanis olyan negatívumok származnak, mint az egyéni karakter és kultúra hiánya, ennek következtében pedig a hazaszeretet eltűnése, amely a polgári életformára nem jellemző fegyverfogást is lehetővé teszi, amennyiben területük veszélybe kerül. A birodalom területéről kitalított szöveg olyan radikálisan fogalmaz, hogy végül a nemzet totális eltűnésének képét is megrajzolja. A veszély, a herderi jóslat miatt, nyilván ismerős volt a magyarok körében, az argumentáció is hasonló, amennyiben a keveredésen és a körülöttük élő népek bekebelező hatásán alapul: „A nemesség elfoglalná a szászok tulajdonait és hivataljait, végül a szász nemzetet a mindenféle adóktól mentes nemesség képviselné. Lassan-lassan kiterjesztenék nemesi jogait a Szászföldre is, hogy a saját alkotmánymal rendelkező szabad nép tehetetlen szolgánéppé és a német nép vad, tarka népegyveleggé váljon, melynek nincs egyéni nemzeti karaktere és kultúrája, így a hazaszeretet is távol áll tőle. Röviden a szászok, akik a legutóbbi török háborúban is bizonyították, mit jelent egy hűséges német nép a Monarchia keleti végében, megszűnnek létezni.”⁷⁰

A szellemi és lelki tulajdonságok megléte és megítélése ugyanúgy a hatalmi törekvések függvénye, mint az ellenfél területi megkülönböztetése. Így a polgári értékek hangoztatása, a

⁶⁶ [Jakob Müller]: i. m. 1., „Die Siebenbürger Sachsen sind Deutsche. Ihre Sprache, Sitte, und Gebräuche lassen daran nicht Zweifel. Sie selbst heißen sich in der gemeinen Volkssprache Deutsche, ihre Sprache, die Deutsche Sprache; und ihre Kleidung, die Deutsche Kleidung.”

⁶⁷ Günter Schlee: i. m. 55.

⁶⁸ Ld. Pl. Seivert erre vonatkozó írásait. Bernád: i. m. 103.

⁶⁹ Ld. Murray Edelman: i. m. 91.

⁷⁰ [Georg Michael Gottlieb Herrmann]: i. m. 228., „Der Adel würde sich in den Besitz der Sachsen und die Aemter derselben eindringen, und zuletzt würde auch das ganze kontribuierende Nations-Körper durch den von allen Steuern exemten Adel repräsentirt werden. Man würde nach und nach die adelichen Rechte auch auf den Sächsischen Boden auszudehnen suchen, aus einem durch seine eigenthümliche National-Verfassung frei gebliebenen industriösen Volke ein träges Slavenvolk, und aus einer deutschen Nation ein wildes buntschäkigtes Gemische von allerhand Nationen ohne Vaterlandsliebe, ohne National-Charakter und Kultur erschaffen; kurz die Sachsen, welche auch in dem letzten Türken-Kriege gezeigt haben, was ein treues deutsches Volk am östlichen Ende der Monarchie leisten kann, würden aufhören zu seyn.”

kézművesség, kultúra, ipar és vallási tisztaság többszöri ismétlése nem csupán a felvilágosodás korának Volksschriftjeire jellemző beszédmód, hanem egyfajta, nem minden esetben explicitté váló ellenstruktúra megépítése. Implicit megfogalmazása annak az elgondolásnak, hogy amennyiben az udvar vagy az országgyűlés megszünteti a szász privilégiumokat, Erdélyből nem csupán egy nemzet tűnik el, hanem a fejlődést biztosító népcsoport is: „*A ma élő németek alapvonása a takarékoság és serénység. Az országban fellelhető kézművességet nagyrészt a németek hozták létre és tartják fenn. – Nem túlzás azt állítani, hogy ők teremtették meg az ország kultúráját. Körükben minden virágzik, minden bő termést hoz, és ha a szászok földjére lépünk, mindjárt feltűnik a jólétnak egy olyan foka, mely megkülönbözteti őket a magyaroktól és a székelyektől; nem azért, mert nekik termékenyebb és áldottabb a földjük, hanem mert szorgalommal és serényen művelik.*”⁷¹

Dolgozatomban arra a kérdésre próbáltam választ keresni, hogy a jogsérelemként megélt II. József-i és az 1790/91-es országgyűlési rendelkezésekre milyen válaszokat adnak a szászok. A kizárólag nyomtatott szövegek vizsgálata elsősorban nyelvi jellegű volt: melyek az ellenségképzés, az öndefiníció eszközei, valamint a privilégiumok jogosságának bebizonyítására használt argumentáció elemei? A mindenkor helyzetfüggő önmeghatározás különböző stratégiákat kínál a szászoknak, amelyeket a lehető legteljesebb módon ki is használnak. Végző céljuk mégis csak Erdély korábbi állapotának fenntartása, a fejlődés bizonyos korlátok közé szorított biztosításával. Több szövegben is találkozhatunk az úgynevezett kert metaforával Erdély megjelenítésében, amely az általul ideálisnak tekintett társadalom megjelenítője. Ennek idézésével zárom a dolgozatot:

„*A széles földterületeken tölgyerdők, gyümölcsösök és alacsony bozótosok váltják egymást. Mindegyikük szükséges, a teljességet és a szépséget szolgálja. Keverjük csak össze őket, mi lesz belőlük? A tölgy a fák fejedelme, csúcsát a felhők közé emeli, ágain az ég madarai fészkelnek, árnyékában pedig a föld állatai táboroznak. Ő adja a világot bejáró hajókhöz az árbocot, az emberek házainak pedig tartósságot biztosít. Nem ültethetjük mégsem egy gyümölcsösbe, mert közelében a többi fa nem fejlődik. Bozótok sem élhetnek ott, mivel túl sok táplálékot szívnak el, és megfojtják a fiatal cserjéket. Így országunkban is minden nép magának él, a sokszínű változóság biztosítja a kerthez való hasonlatosságot.*”⁷²

Saxon Self Definitions after the 1790/91. Diet's Regulations. In the paper we tried to find the answer for how the Saxon responded for the injuria of the Josephine and the 1790/91 diet's regulations. The analysis of the solely printed texts was mainly lingual: which are instruments of enemy formation and self definition as well as the elements of argumentation for proving the righteousness of the privileges. The always situational self definition offers the Saxon different strategies which they parlay as well as they can.

⁷¹ [Michael Lebrecht]: i. m. 55–56. „*Der Hauptcharakter der gegenwärtigen Siebenbürger Deutschen im Durchschnitt, ist Oekonomie und Arbeitsamkeit. Was Kunstwerke und Manufakturen das Land erzeugt, schaffen und verfertigen größtentheils Deutsche. – Man sagt nicht zuviel, wenn man behauptet, daß sie dem Lande alle die Kultur gegeben haben, die es wirklich besitzt. Um sie her, blüht alles schöner, trägt alles besser, und man bemerkt, so bald man auf sächsischen Boden tritt, einen Wohlstand, der sich von dem ungrischen und szeklerischen weit unterscheidet; nicht weil sie fettere, und gesegnetere Felder hätten, sondern weil sie mit Fleiß und Emsigkeit sie bauen.*”

⁷² [Jakob Müller]: i. m. 40–41. „*Auf einem weitläufigen Landgute sind Eichenwälder, Obstwäldchen, niedere Gesträuche und Hecken, ein jedes an seinem Ort vertheilt; sie sind alle nothwendig, und dienen zur Vollkommenheit und Schönheit des Ganzen. Laßt uns sie vermischen; was wird entstehen? Die Eiche ist ein majestätischer Baum, der König der Bäume, er erhebt seinen Gipfel in die Wolken, auf seinen Zweigen wohnen die Vögel des Himmels, und unter dem Schatten seiner Aeste lagern sich die Thiere des Feldes, er gibt den Schiffen, die durch Welten fahren, die Masten, und den Wohnungen der Menschen Dauer und Vestigkeit. Aber im Obstwalde pflegt man ihn nicht zu ziehen, sonst kömmt, so weit er sich ausbreitet, kein Baum um ihn her auf. Gesträuche und Hecken sollen da auch nicht wachsen, denn sie erstricken die jungen Sprößlinge der Bäume, und fangen zu viel Nahrungssaft aus der Erde auf. So wohne auch in unserm Lande jedes Volk für sich, und die manchfaltige Abwechslung gewähre den Anblick eines Gartens.*”